

**ДО ПИТАННЯ ЕВОЛЮЦІЇ НАУКИ ПРО ДОКУМЕНТ,
АБО ОДИН СЮЖЕТ З ІСТОРІЇ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ТА ФОРМУВАННЯ ПЕРЕДУМОВ ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА**

В.В. Бездрабко

Здійснено історіографічний аналіз побутування і розвитку джерелознавства у XIX ст. Розкрито зміст особливостей еволюції досліджень історичних джерел у вказаний проміжок часу та їхній вплив на формування науки про документ

Ключові слова: документ, історіографія, джерелознавство, наука про документ

**ON THE QUESTION REGARDING DOCUMENT SCIENCE,
OR A STORY FROM THE HISTORY OF SOURCE STUDIES
AND THE DEVELOPMENT OF DOCUMENT STUDIES PREREQUISITES**

The historiographic analysis of the source studies building up and development in the 19th century has been carried out in the article. The content of the historic sources studies evolution peculiarities has been exposed as well as their influence onto the forming of the documentary science

Keywords: document, historiography, a source, science on the document

У рубіжні роки XX–XXI ст. розвиток наук документально-комунікаційного циклу супроводжується серйозними дискусіями та пошуками відповіді на питання про первинність чи вторинність ідей узагальнюючих знання про документи, зміст загального і спеціального документознавства. Зазвичай у таких випадках апелюють до творчої спадщини основоположника документаційної науки – П. Отле та його послідовників. У зв'язку з цим, принагідно зауважимо, що ідеї П. Отле про документацію зросли на ґрунті серйозних трансформацій і моделювання змісту теоретичних знахідок історичних дисциплін, що вивчають документ. Незважаючи на очевидність подібного твердження і, до певної міри, оприсутнення цієї теми серед фахівців-джерелознавців¹, вона залишається на маргінесі наукових інтересів. З огляду на бурхливий розвиток вітчизняного документознавства останнього десятиліття XX ст. – початку XXI ст., який відверто потребує узагальнень на ґрунті серйозних ретроспективних студій, зауважмо на актуальності нашої розвідки.

Емпірично-теоретичні початки джерелознавства традиційно пов'язують із XVIII ст. – часом, коли в умовах нової історіографічної ситуації особливого поцінування набувають історичні джерела. Це продукувало розгалуження на часткові випадки загального об'єкта дослідження історичного джерелознавства – *історичного джерела*, декларуючи початки нових галузей знань, які пізніше оформилися в окремі спеціальні історичні дисципліни.

Підвищений інтерес до історичних джерел детермінується, по-перше, зовнішніми обставинами побутування історичної науки. В умовах нової європейської хвилі політично-економічно-культурної колонізації земель, виконуючи замовлення влади, історики прагнуть написати історію держави таким чином, щоби підтвердити неабиякі геополітичні претензії держав, довести їхню справедливість, обґрунтовуючи потенції та перспективи документально підтвердженим досвідом. По-друге, вирішальні зрушення в історичній науці

---

¹ Окремі аспекти вивчення залежності між розвитком науки про документ та історичними дисциплінами зустрічаємо, наприклад, у С.Г. Кулешова. (Див.: *Кулешов С.Г.* Документознавство: Історія. Теоретичні основи / С.Г. Кулешов. – К. : ДАККІМ, 2000. – С. 23.).

відбулися через потужний вплив спочатку просвітництва, а за тим, і разом із ним, романтизму, позитивізму та марксизму. Домінантна просвітницька ідея універсальної істини, заперечувально продовжена німецьким *Historismus* чи англійським *historicism*, сприяла утвердженню віри у здатність здобути об'єктивне й фактичне знання про історичну реальність (за Л. фон Ранке). У ХХ ст. видатні мислителі М. Фуко, Г. Вайт, Г.-Г. Гадамер та інші переконливо спростують можливість з'ясувати історію такою, “якою вона була”, оскільки всі тексти, у тому числі й історичні текстові документи, дають нам опосередковану версію історичної реальності. Студіювання питань мови, літератури, історії підсилювали ідеї історії культури Й.Г. Гердера та історичного руху Світового Духу Г.Ф.В. Гегеля, що стали знаковими для романтизму. Пошуки романтиками “душі” народу викликали до життя не тільки масові організаційні заходи щодо, наприклад, польової, камеральної археографії, видання зібраного фольклорного, етнографічного, лінгвістичного чи історичного матеріалу, заснування нових архівів для їхнього збереження, але й зміцнили переконаність у перспективності пізнання розвитку народу, суспільства, держави через джерела, що розглядалися як “прозоре вікно у реальність, яку вони репрезентували” (Ю. Пітерс).

Ідеї позитивізму, як відомо, сприяли збагаченню наукових дисциплін працями емпіричного характеру. Зрештою, динамічний розвиток емпіричної основи досліджень спричинив розрив між теорією та практикою, а, значить, продукував *відкритість* практичних досягнень однієї галузі знань для інших. Джерелознавець А.К. Соколов вважає, що неминучим наслідком за таких обставин є привласнення, засвоєння здобутків різними науками, а саме тими, які іманентно чи за зовнішніх умов побутування потребують цього найбільше. Це, в свою чергу, *пояснює*, по-перше, *обставини* складання міждисциплінарних галузей знань, а отже, по-друге, *розбудову* пізнавального базису в межах однієї науки різними фахівцями, по-третє, *зміну* парадигматики знань за рахунок “розмивання” кордонів між галузями, що створює умови вільного “перетікання” та засвоєння досягнень однієї наукової дисципліни іншими. Цим тлумачимо розгляд документів як об'єктів дослідження історичною, філологічною науками, що продукує еkleктичні досягнення в їхньому освоєнні як частки реальності, визначально впливає на статус джерелознавства і похідних від нього наукових дисциплін у системі гуманістики.

Для марксизму, що теж набув поширення у ХІХ ст., основоположним при вивченні історичного джерела стало об'єктивне з'ясування суспільно-політичних чинників їхнього виникнення, еволюції, інтерпретація теоретичних конструкцій, у першу чергу, з позицій відповідності соціальних фактів, подій, процесів, явищ реальності. Марксизм запропонував нові системні, комплексні, всебічні підходи до пізнання історичного джерела, які знайшли широке розповсюдження, а згодом, за відомих обставин, майже монопольне панування.

Укорінення ідей позитивізму та марксизму продукує нову парадигму рішень онтологічних і епістемологічних проблем. Високо поцінуємо фундаментальні постулати позитивізму – педантичне ставлення до фактів, яке має базуватися на джерельному або документальному підтвердженні, раціональний, за законами формальної логіки, підхід до розкриття причинно-наслідкових зв'язків між ними, синхронність здійснення зовнішньої та внутрішньої наукової критики документів. Видається безпідставним заперечення потужного впливу позитивізму на розвиток джерелознавства та суміжних галузей знань.

Як відмічає Л.О. Зашкільняк, ідея здобуття “позитивного” історичного знання у поєднанні з джерелознавчими пропозиціями Л. фон Ранке та його послідовників стали потужними чинниками посилення уваги дослідників до техніки вивчення документів і підготовки історичних студій, а стандартом професійної діяльності історика мала стати докладна робота з джерелами [3, 127]. Спочатку діяльність “старого майстра німецької історичної науки [1, 11]”, професора Берлінського університету Л. фон Ранке, спрямована на розроблення засад критичного аналізу джерел, а за тим, дослідницькі експерименти Б.Г. Нібура та Т. Момзена дали зразки застосування окремих методів наукової критики (зокрема, статистичного, порівняльно-історичного), сприяли становленню джерелознавства як спеціальної наукової галузі. За тим, вихідці німецької об'єктивної школи істориків Дж.-

Г. Дройзен і Е. Бернгейм розвинули ідеї колег і запропонували класичний поділ методики історичного дослідження на такі складові: *евристика* (вчення про джерела), *критика*, *тлумачення* (визначення значення і зв'язку фактів), *виклад* як “історична реконструкція [15, 269]”. Дж.-Г. Дройзен, міркуючи про пізнання історичної дійсності завдяки документам, доводить надзвичайну важливість *розуміння* як найбільшого завдання історика. Сприйняти і зрозуміти зміст документа, його автора, “занурених” у *свою* епоху, належних певним культурі, суспільству, державі, означало для глави “малонімецької школи” *зуміти* розкрити *інше, не-своє*.

Сформульоване Дж.-Г. Дройзенем положення про об'єктивно зумовлену суб'єктивність можливостей історика у ХХ ст. пізніше отримає продовження у вигляді розвою цікавих постмодерністських методологічних знахідок історичної науки. Тоді ж, одним із наслідків зосередження особливої уваги на способах і засобах пізнання, розумових операціях дослідника стало, на думку Л.О. Зашкільняка, конституювання формальної філософії історії – *методології*, що “концентрує увагу на теорії й логіці історичного пізнання [3, 138]”. Незважаючи на незрілість методології як наукової дисципліни, вже тоді визнавалась її складна структура, невід'ємною частиною якої вважали методику історичних досліджень. Апробація новітніх і відшліфовування відомих дослідницьких методів відбувалися за умови вдалого й варіативного оперування інформацією, здобутої різними комунікаційними шляхами (у т.ч. і документальним). Хоча документ як об'єкт методології на той час розглядався позірно, проте пізніше відкрив цікаві відгалуження у межах науки про документ, багато з яких було спроектовано П. Отле [13, 187–326; 19, 309–311].

Наприкінці ХІХ ст. загальні соціологічні теоретизування в історичному джерелознавстві поступаються місцем вузькоспеціалізованим дослідженням джерел [2, 11; 3, 128]. Важливий вплив на парадигму знань про документ наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. справив “відмінний підручник позитивізму [22, 22]” (за висловом А.-І. Марру) – “Вступ у вивчення історії” (1898) французьких істориків-джерелознавців Ш.-В. Ланглуа і Ш. Сеньобоса. У російськомовному варіанті видання маємо вживання замість терміна *джерело* іншого, більш ємного – *документ*. І хоча знаний методолог історії початку ХХ ст. Л.П. Карсавін вважав потрапляння в текст цього терміна випадковим і невдалим [7, 46], дозволимо припустити існування інших пояснень, пов'язаних із побутуванням особливої полісемантичної термінологічної ситуації довкола поняття *документ* наприкінці ХІХ ст.

Класичні фрази “історія пишеться за документами”, “документи – це *сліди* (підкреслено – В.Б.), що залишені думками і діями людей, які колись жили”, “ніщо не може замінити документів: немає їх, немає й історії” зміцнили позитивістську концепцію історичного джерела [8; 13, 48]. За влучним висловом британського вченого Е. Карра, “фетишизм фактів у дев'ятнадцятому столітті знаходив своє виправдання і доповнення в фетишизмі документів”, бо “документи були ковчегом завіту в храмі фактів [21, 3]”. Прагнучи визначити ті умови, за яких історія зможе “дорости” до рангу позитивної науки – стати об'єктивним пізнанням і, до того ж, обов'язковим для всіх, науковці орієнтують гносеологічний процес на неупередженість, яка можлива лише за умов всебічної наукової критики документів, що дозволила би вилучити якомога більше фактів.

Кількома роками пізніше з'явиться інша робота у виконанні відомого французького історика Ш. Сеньобоса – “Історичний метод у застосуванні до соціальних наук” (1901) [16]. Перша частина дослідження присвячена теорії вивчення документа в розумінні історичного джерела, що набула поширення на початку ХХ ст. і мала значний вплив на документацію П. Отле. Окремі положення теорії документа бельгійський учений вибудував, посилаючись на твердження про документ як слід, залишений фактом, який, згідно з Ш. Сеньобосом, може бути безпосереднім чи опосередкованим [16, 15]. Серед перших історик називає матеріальні предмети, наприклад, будівля, машина, ткацький верстат тощо, серед других – письмові пам'ятки, що “зазвичай носять назву документів [16, 16]”. Джерелознавець суттєво розмежовує рукописний і друкований документи, завважуючи на відмінностях між ними, пов'язані з етапами документування: 1) почерк автора документа (палеографічний аспект),

2) вибір автором знаків для кодування інформації (семіотичний), 3) передача інформації через мовний код (семіотичний), 4) надання завершеності змісту повідомлення (семантичний), 5) втілення мети фіксації інформації (прагматичний), 6) слідування канонам концепції документа як джерела інформації (інформаційний), 7) володіння необхідним обсягом інформації для її об'єктивного представлення в документі (психологічний) [16, 20].

Цікавими були роздуми джерелознавця про основні критерії атрибуції документа, а саме – географія походження, авторство, час і обставини створення [16, 22–24]. Праця дослідника не лише констатувала важливість класичних критеріїв документального аналізу, але й ствердила їхню необхідність для виявлення позиції документа в середовищі собі подібних при виконанні ним комунікаційної й інформаційної функцій. Студіюючи питання необхідності критики, французький учений відверто симпатизує Ф. Бекону і його критиці хибних слідувань “привидам”, що віддаляють “допитливий розум” від істини. Такими для Ш. Сеньобоса є узалежнена від суб'єктивного фактора недосконалість розумових операцій, здійснюваних при дослідженні документа, беззастережне прийняття зроблених раніше висновків авторитетами, одноманітність методики студіювань, захоплення не якісними показниками джерел інформації, а їхньою кількістю, беззастережна довіра офіційним документам тощо [16, 28–31].

Не обійшов увагою Ш. Сеньобос і питання “юридичної теорії свідчення”, ґрунтуючи міркування на працях П. Шмідта й О. Гардіфа [24, 25], розгортаючи роздуми довкола зрозумілої на побутовому рівні тези – “свідки можуть бути гарними й недобрими [16, 32]”. Ядром ставлення до документа як акта свідчення Ш. Сеньобос називає його достовірність, оригінальність, встановлення яких є основним завданням наукової критики джерела інформації. Визначення ступеня достовірності інформації, що засвідчується документом, забезпечується такими критичними засадами: однозначна правильність висновків, підтвердження даних шляхом залучення найширшого кола джерел; перевірка істинності зроблених раніше дослідницьких висновків, глибока внутрішня текстологічна й герменевтична критика документів. Остання передбачала при *аналізі форми документа* розклад його до простої, неподільної частки, *мови* – занурення в текст до вивчення слова і “того елемента, що входить у композицію слова”, *концепції* – дослідження ідей, образів, які фундаментують будову фрази, *зовнішніх явищ* – з'ясування умов існування тексту, кожних його фрази, слова, літери [16, 35]. Незмінним методологічним принципом суджень Ш. Сеньобоса, окрім інших, був історизм, ставлення до якого красномовно резюмовано у фразі – “Природно ми схильні бачити у мові нерухому систему знаків, приписувати кожному слову одне незмінне значення ... треба врахувати першу пересторогу, а саме, критика повинна вступити у боротьбу з природженими нашими схильностями [16, 46]”. Заклик пам'ятати про історичність часу, епохи, особи (автора), тексту виступає для науковця осьовою лінією методики вивчення документа, знайшовши істотний вплив на праці істориків-джерелознавців Школи Анналів не одного покоління.

Багато із заявлених Ш. Сеньобосом ідей на той час були не просто новаторськими, але й сміливими гносеологічними прийомами. Приміром, наголошуючи на особливому вивченні мови документа, учений багато розмірковує на уважному прочитанні “буквального” і прихованого сенсу тексту, цим самим прямо чи опосередковано скеровуючи текстологічні пошуки ХХ ст. спочатку на теренах класичних фундаментальних наук – історії й філології, запозичених пізніше наукою про документ.

Цікавою, на наш погляд, є прийом стратифікації Ш. Сеньобосом поняття “наукова критика”. Розрізняючи під “практичною критикою” документа критику пояснення, правдивості, точності, французький учений неухильно слідує обстоюванню твердження про те, що документ є результатом вияву суб'єктивних і об'єктивних сприйняття, розуміння, тлумачення і трансляції інформації. На думку Ш. Сеньобоса, *пояснювальна критика* передбачає виявлення змісту документа; *критика правдивості* – усвідомлених і неусвідомлених намірів автора; *критика точності* – умисного й мимохідь авторського спотворення інформації, а всі ці “критики” разом гарантували неупереджене вивчення

документа. Проте, проведенню основних операційних заходів під назвою “наукова критика” повинно передувати встановлення походження документа, як пропедевтична дія, що гарантує успіх досліднику.

Визнаючи документ породженням суспільства, відомий науковець порушує питання факторів впливу соціуму на його форму і зміст. Такими було названо: 1) матеріальні умови; 2) “інтелектуальні звички” (мова, письмо, мистецтво, релігія, мораль, науки); 3) “звички матеріальні, проте необов’язкові” (звичаї матеріального, приватного життя, економіка); 4) соціальні інститути (власність і спадщина, сім’я, виховання, соціальні класи); 5) політичні заклади (уряд, церква, місцеве управління); 6) взаємини вищих соціальних груп (внутрішні, зовнішні) [16, 110]. Висвітлюючи методика виявлення й вивчення історичних фактів у джерелах, їхнього документального підтвердження, Ш. Сеньобос посилює увагу до тем перенесення / відбиття та передачі соціального в документі, каталізуючи імпульс вивчення соціальної природи інформації, випереджуючи міркування багатьох дослідників минулого століття, зроблених у галузі соціальної інформатики.

Термінологічно цікавим є тлумачення поняття *слід* у розумінні авторів їхнього активного вживання. Проте, цікавіше, і тут ми погоджуємося із Г.М. Івановим [4, 19], зайнятися не з’ясуваннями розуміння Ш.-В. Ланглуа і Ш. Сеньобоса терміна *слід*, а виявленням пояснень ними природи знаку і образу. У працях французьких дослідників чітко простежується диференційований підхід до *слідів*, що полягає у виокремленні двох видів документів: речових і психологічних, безпосередніх і опосередкованих слідів минулого. Під “*речовим слідом*” (документом) розуміють “пам’ятку або інший речовий предмет”, а під “*психологічним*” – “описання чи оповідання шляхом мовних знаків [16, 15–16]”. “Психологічний” документ розглядається як результат психологічної діяльності індивідууму – одиниці соціуму, відображення об’єктивної реальності. Цим самим було активізовано питання оприсутнення автора в тексті документа і його здатність неупереджено передавати дійсність. Коментуючи критичні зауваження, висловлені на адресу Ш.-В. Ланглуа і Ш. Сеньобоса, щодо ототожнення ними документа й сліду [9, 369–371; 11, 80; 13, 82; 14, 103], завважимо, що термінологічний казус виявився продуктивним. Відсутність прямих пояснень терміна *слід*, тобто значенневих обмежень, відкрила широкі можливості для трактування документа в такому варіанті їхніми послідовниками: від відбитка реальної дійсності, результату суспільної діяльності до знака, символу.

Поява наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. праць Ш. Сеньобоса і Ш.-В. Ланглуа приводить нас до висновку про зростання у вказаний проміжок часу інтересу до загальної теорії документа у руслі історичного джерелознавства. Безперечно, заявлені авторами міркування мали неабиякий вплив на розвиток знань про документ, модернізуючи класичну історико-філологічну традицію його вивчення і доповнюючи її інформаційними, текстологічними, герменевтичними відгалуженнями. Це поклато надзвичайно продуктивний початок студіям про документ, що неухильно торували собі шлях серед гуманітарних наук, проникаючи і в суспільні, і в інші галузі знань, стаючи складником багатьох наукових дисциплін, які з часом продукують новий дискурс у вивченні джерел інформації і засобів комунікації.

Неокантіанці, підхопивши ідеї Ш.-В. Ланглуа і Ш. Сеньобоса, охоче розробляючи теоретико-методологічні засади історичної науки, активно мусували мотиви спільного й відмінного між документом, знаком і символом, а також їхню полісемантичність [13, 82]. Розвиваючи ідею символу як універсального вираження культурної, духовної, творчої діяльності людини представники марбурзької (Е. Кассіер), баденської (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт) філософських шкіл опосередковано сприяли утвердженню підходу до документа як знака, що виконує функцію джерела інформації. Із їхніми працями отримує успішний розвиток новий науковий напрямок у дослідженні документа – семіотичний, без якого важко уявити повну палітру міждисциплінарних пошуків у документально-комунікаційних науках другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст. Заперечуючи чи схвалюючи ідеї науковців, історики ХХ ст. здійснили глибоке теоретичне розроблення концепції історичного джерела

як носія інформації, підтвердженням чому в Західній Європі стали досягнення Школи Анналів, а в Східній, приміром, – петербурзького джерелознавчого семінару на чолі з його засновником О.С. Лаппо-Данилевським.

Примітною науковою діяльністю, що мала велику славу в галузі джерелознавства наприкінці XIX – на початку XX ст., було функціонування вище згаданого семінару, а знаковою подією – праці його лідера. О.С. Лаппо-Данилевський обстоював широке розуміння історичного джерела як “всякого реально існуючого об’єкта, який тією чи іншою мірою служить для пізнання іншого об’єкта [9, 322]”. Усі джерела він поділяв на дві категорії: джерела історичного знання в природничих науках і джерела знань історичної науки. Якщо перші тлумачилися джерелознавцем як “витвір природи”, то другі – “витвір людини”, результат її свідомої діяльності, “об’єкт, який сприймається причинно-наслідковим у психологічному розумінні [9, 366]”. Звідси походить заперечення об’єктивності історичного джерела і будь-якого іншого джерела інформації, доведення суб’єктивності їхньої природи.

Наслідуючи Ф. Шлейермахера, вчений проводить розмежувальну сутнісну лінію між інтерпретацією та критикою історичного джерела. Основу роздумів дослідника становила переконаність у тому, що інтерпретуються лише ті джерела, які, через неоднозначність їхніх “форм і висловів, надлишкову багатоманітність чи багатослівність, вживання деталей, слів і термінів, не відразу піддаються розумінню”, а існування “чужого я та його одухотвореність, подібну з його власною [9, 24]”, не можна сприйняти на емпіричному рівні. Своєрідним зразком ферменту “суміші” методологій позитивізму, неокантіанства, марксизму стали ідеї О.С. Лаппо-Данилевського. Вчений ніколи не приховував того, що визначальними джерелами його наукового світогляду були праці позитивістів та баденської або південно-західнонімецької школи неокантіанства. Вельми показовими є виконані в дусі неокантіанства студії О.С. Лаппо-Данилевського, в яких відомий науковець розвиває твердження про необхідність вивчення документа як явища культури, продукту соціальної діяльності, “людської психіки”, породження часу. Намагаючись вибудувати цілісну “методологію історії”, О.С. Лаппо-Данилевський прагне подолати відірваність джерела від “умов і форм суспільного життя, завдяки яким вони виникли”, необґрунтовану вибірковість методів наукової критики, відчутне ігнорування присутності “авторської позиції” у документі. Було запропоновано модель дворівневого історичного пізнання, з окресленим колом самостійних проблем: “дійсність – джерело” та “джерело – автор”, що мало сприяти проведенню досліджень документа на якісно новому рівні, подоланню розриву між теорією й емпірією [9, 11].

Запропонована істориком класифікація джерел відбувається на основі таких критеріїв: пізнавальна цінність (внутрішній зміст) і матеріальний образ. Завважмо, що комплексні засади вивчення історичного джерела відповідали “духові” часу, коли утверджувалося системне дослідження джерела інформації як взаємозалежної єдності форми і змісту. Класифікуючи історичні джерела, О.С. Лаппо-Данилевський виокремлює два їхні види: речові пам’ятки, які зображають певний факт, і пам’ятки словесні та письмові, що його означають. Добре обмірковування вченим змісту “зображувані” й “означувані” джерела інформації консеквентно продовжило теорію символів у джерелознавчому контексті Ш.-В. Ланглуа і Ш. Сеньобоса. Розрізняючи їх, науковець доводить, що символ, який означає явище, виникає в результаті свідомого ставлення до нього того, хто ним користується, має чітко визначене “значення, асоційоване з відомим образом”, витлумачення якого і становить основне завдання для того, хто досліджує документ [9, 384]. Відгукуючись на заувагу В.О. Штоффа про те, що “моделі ніколи не полишали арсенал науки [19, 3]”, відмітимо неоціненне значення досвіду застосування О.С. Лаппо-Данилевським метода моделювання формуляру актів як шляху їхнього пізнання, продемонстрованого ним в “*Очерках русской дипломатики частных актов*” (1919) [10]. Таким чином, О.С. Лаппо-Данилевський, який виступив послідовником неокантіанської концепції історичного джерела, віддаючи перевагу “уважному прочитанню” зображуваного й означуваного, виявленню значень символів і знаків, іншим глибоким рефлексивним критичним процедурам його вивчення, утверджував

системний, комплексний підхід до документа як джерела інформації на психолінгвістичному, семіотичному і прагматичному рівнях. Вважаємо, що теоретичні знахідки О.С. Лаппо-Данилевського та інших джерелознавців, мають стати об'єктом окремого спеціального дослідження для того, щоб розкрити їхнє значення для формування історичних передумов становлення історичного й загального документознавства.

Отже, в епоху класичної науки предметом знання стала не реальність у “чистому вигляді”, а деякий її зріз, поданий через призму теоретичних і операційних засобів і способів освоєння суб'єктом. Тому з'являються праці, присвячені не конкретним видам документів, а їхньому узагальнюючому образу – документові як засобу комунікації і джерелу інформації (у т.ч. як доказу чи свідчення), які мають вищий рівень абстрактності. Події кінця XVIII ст. продемонстрували відносність знання, його основ, розвінчали “міф про непорушність принципів науки, звільнили від переконання в безперервно-кумулятивному характері розвитку наукового процесу як кумулятивної деталізації нечисленних фундаментальних “апріорно достовірних” ідей”, що вплинуло на утвердження принципово важливого розуміння необхідності “ревізій” теоретичних і методичних засад отримання наукових результатів [5, 74]. Це, в свою чергу, продукувало праці, присвячені узагальненню існуючого досвіду, перегляду досягнень, зроблених попередниками у галузях наукових знань, які розробляли питання історії, теорії окремих видів документів, практики роботи з ними.

Кінець XIX ст. відзначений ще однією важливою тенденцією розвитку науки – стирання меж між традиційно відособленими природничими, технічними, гуманітарними науками, народження міждисциплінарності. Часткові методи дослідження запозичуються загальними науками, а їхні ідеї, концепції, теорії впливають на диференціацію наукових знань і народження нових дисциплін. Екстраполюючи зроблені зауваги на науку про документ наприкінці XIX – на початку XX ст., відмітимо появу узагальнюючих існуючий досвід праць (наприклад, із дипломатики, діловодства, історичного джерелознавства, сфрагістики), схильність до абстрагування об'єкта дослідження – документа, міждисциплінарні підходи його пізнання, комплексність студій.

Для науки рубіжних років XIX–XX ст. характерним є розширення значеннєвих меж історичного джерела чи документа. Якщо спочатку визнання статусу історичного джерела, на думку багатьох відомих учених минулих століть (О.С. Лаппо-Данилевський, С.Н. Валк, М.М. Тихомиров, Л.В. Черепнін, О.С. Пресняков), прийшло до документів діловодної сфери, актового матеріалу (звідси – першість дипломатики як науки з-поміж інших), то пізніше такими проголошувалися всі пам'ятки матеріальної і духовної культури. Розуміння *джерела*, *документа* ускладнюється, розширюється і стає маловизначеним. Відгукуючись про цю ситуацію, А.-І. Марру писав: “Цілком очевидно є неможливість сказати, де починається і де закінчується документ; поступово поняття документа розширюється і [це] закінчується тим, що охоплює все: тексти, пам'ятки, всякі спостереження [22, 77–78]”. Проте, за справедливим зауваженням В.Ф. Коломійцева, під впливом позитивістів в історичній науці склався культ письмового документа, який, на їхню думку, був найбільш вірогідним джерелом інформації [6, 23]. Також особливого значення набули археологічні, епіграфічні, нумізматичні, сфрагістичні та інші матеріали, масові види джерел. Власне, джерелом інформації проголошується будь-що, що є її носієм. На якісно новий щабель було піднесено вагомість вивчення документа, який “нічого не вартий”, допоки не стане об'єктом ретельного вивчення [21, 10]. Звідси постає проблема розроблення наукової критики документів, співвідносності об'єктивного і суб'єктивного у їхньому пізнанні, міри об'єктивованої свідомості і суб'єктивованої дійсності [20, 37]. Історикам-позитивістам (Л. фон Ранке, Б.Г. Нібур, Й.-Г. Дройзен, Т. Момзен, Ш. Сеньобос, Ш. Ланглуа і т.д.) вдалося поставити критику джерел на міцну основу, розробивши методiku їхнього дослідження [6, 22]. Пізніше Р. Арон, М. Блок, П. Кірн, Р. Марішаль, А.-І. Марру, Л. Февр і багато відомих науковців долучилися до обговорення теоретичних знахідок у галузі джерелознавства вказаного відтинку часу, явивши науковому світу нові ідеї щодо концепції документа як джерела інформації й засобу комунікації, прийомів наукової критики, об'єкта верифікації реальності, надання

документові статусу документа у результаті цілеспрямованої установки дослідника [23, 25], оскільки документ є документом тільки “тією мірою, якою історик може і вміє у ньому щось зрозуміти [22, 83]”. Французька історична школа “Анналів” запропонувала відмовитися від *нарративної історії* на користь *історії інтерпретації* [17, 5], посиливши *історико-філологічну* (герменевтика, текстологія) *лінію у вивченні документа*.

Отже, в творенні науки про документ у ХІХ ст. чітко простежуються суто позитивістські устремління до єдиної науки, які визначали розвиток джерелознавства та складання підмурку документознавства.

Використана література

1. Бузескул В. Современная Германия и немецкая историческая наука ХІХ столетия. К происхождению современной германской идеологии / В. Бузескул. – Пг. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1915. – 72 с.
2. Герье В.И. Ипполит Тэн / В.И. Герье. – Б.м., б.г. – 49 с.
3. Зашикільняк Л. Методологія історії: від давнини до сучасності / Л. Зашикільняк. – Л. : ЛДУ ім. Ів. Франка, 1992. – 226 с.
4. Иванов Г.М. Исторический источник и исторический факт / Г.М. Иванов. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1973. – 286 с.
5. Ильин В.В. Природа науки: гносеологический анализ / В.В. Ильин, А.Г. Калинин. – М. : Высш. школа, 1985. – 320 с.
6. Коломийцев В.Ф. Методология истории: От источника к исследованию / В.Ф. Коломийцев. – М. : РОССПЭН, 2001. – 484 с.
7. Карсавин Л.П. Введение в историю (теория истории) / Л.П. Карсавин // Введение в науку. Вып. 1. – Пб. : Наука и школа, 1920. – 80 с.
8. Ланглуа Ш.-В. Введение в изучение истории / Ш.-В. Ланглуа, Ш. Сеньобос. – СПб., 1899. – 275 с.
9. Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории. Вып. II / А.С. Лаппо-Данилевский. – СПб., 1913. – 799 с.
10. Лаппо-Данилевский А.С. Очерк русской дипломатики частных актов: лекции, читанные слушателям “Архивных курсов” при Петроградском археологическом институте в 1918 году / А.С. Лаппо-Данилевский. – СПб, 1919. – 248 с.
11. Медушевская О.М. Вопросы теории источниковедения в современной французской буржуазной историографии / О.М. Медушевская // Вопр. истории. – 1964. – № 8. – С. 80–89.
12. Отле П. Трактат о документации / П. Отле; Рос. гос. б-ка ; пер. с англ. и фр. Р.С. Гиляревского и др.; предисл., сост., коммент. Р.С. Гиляревского // Библиотека, библиография, документация: Избранные труды пионера информатики – М. : ФАИР-ПРЕСС, Пашков дом, 2004. – С. 187–326.
13. Пушкарев Л.Н. Определение исторического источника в русской историографии ХVІІІ–ХІХ вв. / Л.Н. Пушкарев // Археографический ежегодник за 1966 г. – М., 1968. – С. 80–85.
14. Ракитов А.И. Анатомия научного знания / А.И. Ракитов. – М. : Наука, 1964. – 256 с.
15. Риккерт Г. Границы естественно-научного образования понятий: Логическое введение в исторические науки / Г. Риккерт. – СПб. : Наука, 1997. – 532 с.
16. Сеньобос Ш. Исторический метод в применении к социальным наукам / Ш. Сеньобос ; пер. с франц. под ред. П.С. Когана. – М. : Тов-во Тип. А.И. Мамонтова, 1902. – 240 с.
17. Споры о главном (дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы “Анналов”). – М. : Наука, 1993.
18. Столяров Ю.Н. Вместо послесловия / Ю.Н. Столяров; Рос. гос. б-ка; пер. с англ. и фр. Р.С. Гиляревского и др.; предисл., сост., коммент. Р.С. Гиляревского // Библиотека, библиография, документация: Избранные труды пионера информатики / – М. : ФАИР-ПРЕСС, Пашков дом, 2004. – С. 309–311.
19. Штофф В.А. Моделирование и философия / В.А. Штофф. – М., Л. : Наука, 1966. – 311 с.
20. Aron R. Introduction à la philosophie de l'histoire. Essai sur les limites de l'objectivité historique / R. Aron. – Paris, 1938. – 254 s.
21. Carr E.H. What is History? / E.H. Carr. – London, 1962. – 209 s.
22. Marrou H.-I. De la connaissance Historique. Editions du Seuil / H.-I. Marrou. – Paris, 1955. – 299 p.
23. Ricoeur P. Histoire et vérité. Editions du Seuil / P. Ricoeur. – Paris, 1964. – 363 p.
24. Smedt de P. Principes de la critique historique / P. Smedt de. – Paris, 1887. – 124 s.
25. Tardif O. Principes de la critique historique / O. Tardif. – Paris, 1885.